

KARAPAPAH TÜRKLERİNDE HALK İNANÇLARI

*Haydar Çetinkaya**

Karapapah Türkleri Anadolu literatüründe rahmetli Ahmet Caferoğlu'nun çalışmalarından tanınmıştır.¹ Bunu M. Fahrettin Kırzioğlu hocamızın tarih çalışmaları münasebetiyle verdiği bilgiler izlemiştir.² Daha sonra Mir Hamza ve Nigarilik münasebetiyle yapılan çalışmalar gelmiştir. Bu münasebetle Yavuz Akpınar'ın çalışmaları zikredilebilir.³ Daha evvel Ensar Aslan'ın Aşık Şenlik münasebeti ile yaptığı çalışmalar ve Aşık Şenlik konulu sempozyumların mevcudiyeti bilinmektedir.⁴ Karapapahlar konulu son çalışma S. Dünder ve H. Çetinkaya'ya aittir. Bu arada Karapapahlar gibi Karakalpakları konu edinen kitaplar da hazırlanmıştır. Bilindiği gibi Karapapah veya Terekeme Türkleri Oğuz-Türkmen Türklerinden iken, Karakalpaklar daha ziyade Kıpçak karakterli Türklerdir.⁵

* Haydar Çetinkaya, Araştırmacı-Yazar, Kafkasya uzmanı.

¹ Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Ankara, 1983.

² M. Fahrettin Kırzioğlu, *Khazarlar'ın Borçalı ve Kazak Boylarından Oluşan Karapapah'lar da Çağımızda İnsan Heykeli Kabirtaş Yapma Geleneği*, Ankara, 1995.

³ Yavuz Akpınar, "Nügari Mir Hamza", *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul, 1994, s.465-467.

⁴ Ensar Aslan, *Çıldır Aşık Şenlik, Hayatı, Şiirleri ve Hikayeleri*, Ankara, 1995; *Çıldır Aşık Sempozyumu*, Ankara, 2000.

⁵ Selahattin Dünder- Haydar Çetinkaya, *Terekemeler (Karapapahlar)*, Ankara, 2002; Yaşar Kalafat "Gürcistan Kültüründen Manzaralar" *Yeni Düşünce*, 3-9 Ağustos 2001 S.2001/31, s.26-30; Metin Ergun, "Karakalpak Aşık Tarzı Şiir Geleneği Üzerine Araştırmalar" *Milli Folklor*, güz 1997, S.35, s.10-16, Valah Hacılar, *Borçalı Mehralı Bey Tarihi Hekiketlerde*, Tiflis, 2001; *Karapapah Mehrelı Bey*, Tiflis, 1996; *Azerbaycan Folklor Ananeleri (Gürcistandaki Türk Dili Folklor Örnekleri Esasında)*, Tiflis, 1992; *Nersenin Ocağı*, Tiflis 2000; *Kendim Leçbeddindi Özüm İbrahim*, Tiflis, 1999; *Folklorumuzun Ufukları*, (Azerbaycan Gürcü Folklor Elakalan Tarihinden), Bakü, 1991; Mursel Hekimov, *Pedor Yusufın Meselli- Meseleleri*, Bakü, 2000; *Azerbaycan Halk Destanları Efsane Esatır ve Nağil Deyimleri*, Bakü, 1999; *Oğuz Terekeme Halk Merasimleri ve Meydan Tamaşaları*, Bakü, 1997; "Düşünce: Profesör Mürsel Hekimov-70, 1929 Mayıs 1999 Hususi Bırakılış" *Borçalı Folkloru- Azerbaycan Folklor Antolojisi II*, Bakü, 1996; Musfug Mededoğlu Çobanlı, *Çağdaş*

Karapapahlar konulu çalışmalar içinde halk bilimi içerikli olanlar dikkat çekerek.⁶ Bu münasebetle Azerbaycan ve Gürcistan basınından halk kültürü mahiyetli yayınlar da tespit ettik.⁷ Bu dönemi Karapapah halk kültürü konulu yeni çalışmalar izledi.⁸ Nihayet Güney Azerbaycan Türk boylarının halk kültürünü incelemeye aldığımız bu çalışma esnasında *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*⁹ isimli eser ile tanış olduk.

Karapapahlar Türkiye'nin Kars, Muş ve Amasya civarında; Kuzey Kafkasya'nın Derbent, Gürcistan'ın Borçalı ve Karacöp; Azerbaycan'ın Kazak ve çevresi ile İran'ın Salduz bölgesinde yaşamaktadırlar. Bizim incelememiz halk inançları ağırlıklı olmakla beraber, Karapapah bölgesine dair tarihî tespitlerin yazımıza alınması fenomenolojik gelişmelerin gösterimesi itibarıyla önem arz etmektedir. Bu nedenle Karapapah Türk tarihinden yazımıza bazı kesitler aldık. Bu yazımızda Güney Azerbaycan Türk halk inançlarını öncelikle ele alınmış olmakla beraber, Karapapah Türk halk inançları bir arada yanıtlanabilmek bakımından Gürcistan ile ilgili tespitlerimizi de çalışmamıza aldık.

Türkmen kelimesinden geldiği bilinmekle birlikte, Karapapah Türkmenlerine verilen Terekeme adının etimolojisi, *Terek + eme*'den yola çıkılarak yapılabilir. Türkler, tevek (ağaç) ismini Kafkasya'daki Tevek Çayı'na da vermişlerdir. Terekemeler muhtemelen hayvancı bir toplum olmaktan evvel orman kavmi idiler. Doğal olarak ağaç işçiliği de yapıyorlardı. Tarihteki Ağaceri boyu gibi, Anadolulu'da *Taktoç/Tahacı* Türkmenleri de vardır. Bu toplum heterodoks olarak bilinir. Diğer tarafta eski Türk inanç sisteminde ağaç ve orman iyelerinin olduğu bilinmektedir. Orman iyesinin ön plana çıktığı bir inanç çevresinde tevek eri, ağaç eri,

Borçalı Edebi Mektebi, Bakü, 1994; Mehmet Sarvan, *Ulu Borçalı*, Bakü, 1998; Zemin Memmedi (Korrektor, *Garacöp*, Bakü, 1996; M. Fahredin Kırzioğlu, *Dede Korkut Oğuznameleri Işığında Karapapahlar Borçalı-Kazak Uruğu'nun Kiri-Aras Boylarındaki 1800 Yılına Bir Bakış- Tarih Etimoloji ve Dil Araştırmaları*, Erzurum 1972; Orhan Aydoğ, *Karapapahlar (Seminerler Çalışması)*, İnönü Üniv. Eğitimi Fakültesi Tarih Eğitim Bölümü, Malaya, 1998.

⁶ Yaşar Kalafat "Karapapah Türklerinde Halk İnançları" *Balkanlardan Uluğ Türkiستان'a Türk Halk İnançları* I, Ankara, 2002; *Güney Kafkasya*, Ankara, 2000, s.188-198; "Gürcistan'da Türk Havası Soluduk" *Yeni Düşünce*, 24-30 Ağustos 2001, S.34, s.38-43.

⁷ Yaşar Kalafat "Güney Azerbaycan'da Az Bilinen Bir Türkistan" *Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumu*, Muğla, 2001, s.109-121.

⁸ Yaşar Kalafat, "Etnik Sosyoloji Açısından Kars ve Kafkasya" *Türk Dünyası Araştırmaları*, Ağustos 2001, S.133, s.129-153; *Güney Kafkasya Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, 2000, s.188-198.

⁹ İsa Yegane, *Karapapahların Tarih ve Kültürüne Bir Bakış*, Nogadey, 1990.

Tahtaç/Tahta eri gibi boy isimleri almış olmaları normaldir. Zira Türk boylarında kayın gibi bazı ağaç türlerinin mitolojik boyutları var iken, ağaçlara atfedilmiş çeşitli kutsiyetler ve pirlere de vardır. Karaçaylarda tevekin pirine adak adanır, kutsal terlekler vardır. Tereke çaput bağlanır. Anadolu'da onlarca kuru kütüğün ziyaret olarak kutsandığına şahit olduk. Keza Mezar-ı Şerif'te, Afganistan'da, Buhara'da ve Özbekistan'da benzerlerini gördük.

Karapapah ismine gelince, *kara* ve *papah* kelimelerinden oluşan bu isim, etimografiden gelmektedir. *Kara* 'büyük' ve *papah* da 'yün, tiftik veya kuzu derisinden yapılan bir erkek başlığıdır. Çok kere bu kürk, kara olur. Karapapah'a başka bir etimolojik izah yapmak nafiledir. Karakalpaklarda da durum aynıdır. Bu isimde papahın yerini, eşanlamlısı kalpak almıştır.

Azerbaycan Karapapah Türklerinin halk kültürü itibarıyla bu amaçla yazılmış Mürsel İsmail Hekimov'un¹⁰ eseri ile Azerbaycan Folklor Antolojisi'nin ikinci cildini oluşturan Borçalı folklorunu inceledik.¹¹ Azerbaycan'da Karapapahlar ülkenin daha ziyade kuzeybatısında, yani Gürcistan'ın Borçalı bölgesi istikametindeki yörelerde 22-24 köyde yaşamaktadırlar. Ancak, Azerbaycan'da millet olma süreci Türk boylarının birbirleriyle içerisinde erimesi dönemini aşmıştır. Kesin sınırları ile bir Karapapah bölgesi belirlemek doğal olarak çok zordur. Öte yandan, Borçalı bölgesi ismi Karapapah veya Terekemeler ile o derece özdeşleşmiştir ki, İran Türkleri arasındaki Karapapahların diğer adı Borçalıdır. Borçalı yerinin adını buradan hareketle bir Türk boyundan aldığı üzerinde durulmaktadır. *Borc* + *Ali* veya *Borc* + *Çalı* gibi öneriler de vardır. Gürcistan ve İran'da Borçalılar farklı etnik gruplarla bir arada yaşadıklarından, bunların diğer toplumlara entegrasyonları doğal olarak kolay olmamaktadır.

Hekimoğlu, muhtelif başlıklar altında konuyu ele almıştır. Yeni Yıl-Nevruz münasebeti ile Od Çille-beçe Çerşembesi, Su çille-beçe Çerşembesi, Yel çille-Yılın son çerşembesi, Meydan Tamaşa-horraları, Zorhana Tamaşaları anlatılmıştır. Bu anlatımlarda Türk yeni gün bayramları bakımından bir folklor yoktur, ancak yeni ilave malzemeler verilmiştir. Aile merasimleri başlığı altında nişan, nikah, toy merasimleri anlatılmaktadır. Bu münasebetle kız bezenme, yapılacak isimlerin görüşüldüğü yemekli görüşmeler, nişan, nikah dönemi, büyük toy, gelinin akarsuya çıkarılması, gelin ve kerekinin (güvey) ayak açma merasimlerine dair bilgi verilmiştir. Yas merasimleri bölümünde de yas anlatılır. Yazar ese-

¹⁰ M. İ. Hekimov, *Oğuz Terekeme Halk Merasimleri*, Baku, 1997.

¹¹ Valeh Hacıyev, *Azerbaycan Folklor Antolojyası II: Borçalı Folkloru*, Baku, 1996.

rinde Ata Deyimleri bölümünde 30 kadar atasözü örneği vermiştir. Örneğin, “*Ağacı gameti suyu semti eyer*”, “*Allah Odu yaratıp karlığa suyu yaratıp paklığa*”, “*Akarsuya dayanma kan güzele inanna*” sözlerinde su ile ilgili özlü sözler derlenmiştir. “*Su aydınlıktır*” “*Su akan yerden bir de akar*”, “*Su içene yılan deymez*” ve benzerleri Anadolu’dakilerden farklı değildir.

And-gesemler bölümünde 50 civarında tespit vardır. Mesela, “*And olsun suyun paklığına*”, “*And olsun suyun Ayşe-Fatmasına*”, “*And olsun Gıple bulduğna*”, “*And olsun zemzem suyuna*”, “*Bulağların Ahar suyuna and olsun*”, “*Suyun aharı hakkı*”, “*Suyun Hıdırı hakkı*”, “*Suyun ilahesi hakkı*”, “*Suyun Kerameti hakkı*”, “*Son Çarşambaki suyun temizliği hakkı*”, “*Su falına and olsun*”, “*Suyun mukaddestliğine and olsun*”, “*Suyun Körkü hakkı*”, “*Suyun Melikesi Hakkı*”, “*Suyun Piri hakkı*”, “*Suya çevirdiğin selavata and olsun*”, “*Abad elinden-abandan su eksik olmasın*”, “*Ağrı Duasının uğruna pak su çıksın*”, “*Allah suyunu bol eylesin*”, “*Allah ekin sepirini susuz koymasın*”, “*Allah akarsuyunu bulandırmasın*”, “*Allah balalarının gabagına dirtilik suyu çıkarsın*”, “*Allah arından suyunu eksik elmesin*”, “*Allah buz bulduğnu karutmasın*”, “*Akarsu yüzünü ağ eylesin*”, “*Bağ-bostanın susuz kalmasın*”, “*Balan, bahı-ıkbal suyunda yüzünü yusun*”, “*Bahar Bayramında su falın cin olsun*”, “*Kapından su eksik olmasın*”, “*Duru suyun bulamasın*”, “*Değirmenin susuz kalmasın*”, “*Zemin susuzluktan kurumasın*”, “*Köprüünü sular seller aparmasın*”, “*Kent Kesenin su çarından korluğ çekmesin*”, “*Kurun Kur aksın*”, “*Gemin der-yada Geng olmasın*”, “*Kökünden sunan eksik olmasın*”, “*Gözüne kara su gelmesin*”, “*Gülün çiçeğin susuzluktan sararıp sormasın*”, “*Su başında keliminin önüne kuzku tutun*”, “*Suyun sulara karussun*”, “*Suyun Ayşe-Fatması balalarının penahı olsun*”, “*Su suvadından kız gelin eksik olmasın*”, “*Su ilahına karban olum*”, “*Su falın bahı-ıkbalını yeyin eylesin*”, “*Tahlı tontan susuz kalmasın*”, “*Çemen-çelin susuz kalmasın*”.

Su ile ilgili bu tespitler bir devrin inanç dünyasının günümüze gelen ciddi izleridir. Bir kısmı İslamî bir giysiye bürünmüştür. Bir kısmı suyun evrensel önemini anlatan yaygın olarak görülebilecek ifadelerdir. Fakat büyük bir kısmı eski Türk inanç sistemindeki su iyesi ile doğrudan ilgilidir. Bu iye bazen Hızır motifi ile birleşmiş, bazen de gelecek haber veren bir mahiyet kazanmıştır. Bazen alkışlara, bazen kargışlara ve bazen de andlarda yerini almıştır. Yazar eserinde od ile alkışlar, karkışlar ve andlara dair tespitlerini de aktarmaktadır. “*And olsun od ocaga*”, “*And olsun ışıga*”, “*And olsun güneşe*”, “*And olsun Allah’ın nuruna*”, “*And olsun ışıka*”, “*Gökteki Allah hakkı*”, “*Mahşerin Garisi hakkı*” gibi yüzlerce tespit yapılmıştır. Ayrıca Hızır Nebi inancı ve uygulamaları, çoban

öymeleri, oksamalar, atasözleri, meseller, meydan temasaları konusunda geniş bilgi vermektedir.

Valeh Hacıyev'in toplayıcılığını yaptığı *Borçalı Folkloru* isimli eserde, mevsim merasimlerine, alkış ve garkışlara, nağillara, boyatulara, tapmacalara, atalar sözlerine, mesellere, hikmetli sözlere, efsanelere, uşak/gocuk folkloruna, aşıklar ve el şairlerine, aşık rivayetlerine dair bilgiler vardır.

Türkiye/Terekeme Karapapahlarını en geniş anlatan eser S. Dündar ve H. Çetinkaya'nın çalışmasıdır.¹² Eser dört bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde Terekemelerin ad alışları ve adlarının etimolojisi, yolları, kökeni, yaşam tarzları, tarihleri gibi hususlara yer verilmektedir. İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde tamamen halk kültürü ele alınmıştır. Eserde bir tartışma veya yorumlamadan ziyade halk kültürünün her dalında bol miktarda ayrıntılı bilgi verilmiştir. Terekeme Türk mutfağı ve halk oyunları tanıtılmıştır. Dördüncü bölüm tamamen halk edebiyatına ayrılmıştır. Eser Terekeme Türkleri halk kültürü itibarıyla bir hazinedir. Ancak bu geniş malzeme diğer Türk halklarının kültürleri ile karşılaştırılmıyordu. Esere geniş bir de sözlük konulmuştur. Bu tür alandan yapılmış tespitler için kanaatinizce indeks de konulmalıdır. Böylece tespitlerin hepsi üzerinde analitik çalışma yapılınca kadar, kültür motifleri üzerinde yapılacak çalışmalar kolaylaşmış olacaktır.

Dağıstan Terekemeleri/Karapapahları Derbent'in kuzey tarafında yaşamaktadırlar. Evliya Çelebi bunları Kaytag Türkleri olarak adlandırmaktadır. Dağıstan'ın Karapapah Türkmen taifeleri bugün Berekey, Velikent, Cemikent, Padar, Memedkalar, Deli Oban, Selik, Karadağlı, Tatar ve Uluterekele köylerinde yaşamaktadırlar.¹³

İran Karapapah bölgesi Urmiye gölünün güneydoğusundadır. Karapapah Türkleri, Sulduz'un Ada, Ar, Agca, Zeyve, Agabeyli, Alagöz, Eminli, Oksar, Baranlı, Balıkcı, Bayramboğa, Bayızara, Biçenli, Beyingala, Peyecik, Tabiya, Cebeltezekenti (Dağlık Tazekent), Dentezekenti (Sulak Tazekent), Tezegala, Topuzova, Çakal Mustafa, Çiyana, Hacıbağlı, Hacıpugruz, Hacıhanlı, Helebi, Hederaya, Hınhına, Helefen, Helefi, Daşdürgezi, Taşdogora, Derbent, Demirci, Dilenciardı, Saksıtepe, Saral, Sungar (Kartal), Şirvanşahlı, Şirinbulak, Garma, Golad, Galacık, Galalar, Garakasap, Kervansaray, Kamus, Köpeklî, Gözayran, Kehriz, Girdegayrt, Göl,

¹² S. Dündar, H. Çetinkaya, *Terekemeler (Karapapahlar)*, Ankara, 2002.

¹³ İsmail Özsoy, *Dağıstan'ın Sosyoekonomik Tarihi*, İzmir, 1997, s.54; Muhtarrem Yıldız, *Dünya, Bugünü ve Yarınla Kafkasya'da Sosyo-Kültürel Hayat*, (Yayınlanmamış doktora tezi), Konya, 2000, s.200.

Köhül, Gelevan, Gazigürması, Paşaygümovası, Kazakgümovası, Görhana, Lavaşlı, Yukarı Mehmetşah, Memeli, Memiyent, Yedigâr ve Yunuslu köylerinde yaşamaktadırlar. Karapapah dağları, Babahasan dağı, Mendihan dağı, Sultanyakup dağı, Frengi dağı, Sarıtaş dağı, Memiyent dağları, Lavaşlı dağları ve Han Tavuş dağıdır. Çayları ise Gedar (Gider), Gelevan (Başlıklı Çay), Gergül ve Mehmet çayıdır.¹⁴ Suldüz şehrinin nüfusu 190 bin olup, bunun 100 binini Karapapah Türkleri oluşturur. Şehirdeki Kürtler Şâfiî, Karapapahlar ise Esna-i Aşer (12 İmamlı) Şii Caferî Müsliman'dır.¹⁵ Karapapahların büyük çoğunluğu Azerbaycan'dadır. Bunları 500 bin civarındaki Gürcistan Karapapahları izlemektedir. Kesin miktarları bilinmemekle birlikte Türkiye Karapapahlarının miktarı İran'da sayınlardan az değildir. Derbent bölgesi Türklüğünün ise sadece bir kısmı Karapapah'tır.

Karapapah Türkleri İran'da yaşamakta oldukları bölgeye 1810-1825 yıllarında gelmişlerdir. Bugünkü Karapapah bölgesini onlara Fethali Şah'ın oğlu Abbas Mirze bir fermanla vermiştir. Evvelce büyük ölçüde boş bir alan iken, Suldüz ve çevresi Karapapah Türklerinin yöreye gelişleri ile şenlenmiştir. Şehrin kurucuları Karapapahlardır. Onlardan evvel bölgede Akkoyunlular, Afşarlar ve Mukaddemler (Beydili) bazı köyler kurmuşlardır.¹⁶ Karapapahlar yerleşik hayat tarzına geçtikten sonra hayvancılıkla birlikte ziraat da başlanmışlardır.

Karapapah bölgesinin dip tarihinde Türk bozkır kültürü ile ilgili tespitler yapılmıştır. Hasenli tepesinde yapılan arkeolojik kazılar sonucu, Manna dönemi Ön-Türklerine dair izler bulunmuştur. Burada bulunan bir kap üzerinde koç kabartmaları tespit edilmiştir.

Karapapah Türkleri Barçak'tan (Hamedan ve Erak bölgesi) 1600'lerde Yareli Ağa (Allahyar Han) başkanlığında Derbent'e gelmişlerdir. Şah İsmail Karapapahları 3 bin hane olarak, bu bölgedeki Türk nüfusunu oluşturmak için yerleşirmiştir. Buradaki Karapapah köyleri Dehene, Derbent (Derbentagzı), Ağcagala, Mahalı Pembek (Pembek bölgesi) ve Lori'dir. Karapapahlar burada 1800 yıllarına kadar tarım ve hayvancılık yapmışlardır. 1800'lerde Karapapah II Başkanı Mehdi Bey bölge başkanı olmuş, 1810-1815 yıllarında Kars ve Revan da Mehdi Bey'e bağlanmıştır. 1813'te Rus Çarlık yönetimi ile Kaçar Türk Devleti arasındaki savaşlar sonucunda bölge Rusların eline geçince, Rus yönetimini protesto eden Karapapahlar Osmanlı Türk bölgesine, Kars ve civarına geçmişlerdir.

¹⁴ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.40-42.

¹⁵ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.109.

¹⁶ İsa Yegane, *a.g.e.*, s.30.

Oradan da Sulduz'daki şimdiki yurtlarına geçmişlerdir. Karapapah'lara bu isimleri Kars'ta giyindikleri papağının renginin kara oluşu sebebi ile verilmiştir. Bize göre, papahları büyüktür. Zira, *kar*ın bir anlamı da büyüktür. Karapapah Türkçesi Azerbaycan Türkçesinin bir ağız olarak bilinmektedir.¹⁷

Arazoğlu, Türk vatani Büyük Azerbaycan'ı tariflerken içerisinde Borçalı bölgesini de sokmakta ve onu sınırlarının güneyde Urumiye gölünden Irak Türkmenlerinin yaşadığı topraklara kadar uzadığını belirtmektedir.¹⁸ Bu derece geniş bir coğrafi alan bize Borçalı'nın sadece yer adı olmayıp bir Türk boyu olabileceğini düşündürüyor. İran Türk boyları tasnifinde Karapapah/Terekemelere Borçalı denmiş olması sadece Gırcistan'daki Borçalı'dan kaynaklanmış olmayabilir.

Karapapah Türklerindeki sosyal yapı teşkilatı Kaşgayı ve Talış Türklerinin yapılanması ile büyük ölçüde aynılık arz etmektedir. "Ata evlilik" ataerkil aile tipi vardır. Sosyal yapılarına kişi, hane, oba, tayfa, tire, kabile, el şeklindedir. En üst sosyal yapı "Karapapah eli"dir.

Karapapahlarda kız kaçırarak evlenme ve şer'i evlenme olarak iki tür evlenme vardır. Şer'i evlenme türü normal olan ve sık rastlanan türdür. Kız istemeye oğlan tarafından azamı beş kişi ile gidilir. Kız evi ziyareti akşamdan sonra olur. Karapapah Türklerinde de başlık ve kebin vardır. Yallı oynarlar. Bu günlerde karşılıklı "şah-vezir" türünden oyunlar oynanır. Perşembe günü öğleden sonra gelen gelinin uğurlu olacağına inanılır.

Güney Azerbaycan Karapapahları Sulduz'a gelmeden evvel başlarına kalpak giyerlerdi. Uzun etekli bir ceketleri ve ağ (ak-beyaz) bir gömlekle-ri olurdu. Bellerine bir "şal" bağlarlardı. Kadınlar ise *çereke giyer*, *araz-gın* denilen bir tür koflik veya fes takarlardı. *Sedde* beyaz bir örtüden olurdu. Ayrıca *sallama* (tül), *gelgel* (*kofliğin* etrafına sarılan kordon türünden bir ip) *arkalık* (cekete türünden bir giysi), *tuman*, *killece* (kadın gömleği olup etekleri dize kadar uzanır), *altı tuman* (atta giyilen tuman) kullanırdı.

Karapapah Nevruz bayramı uygulamaları diğer İran Türklerinin kutlamalarından farklı değildir. Nevruz Kuzey Azerbaycan, Aras ve Kür vadileri, Borçalı, Karaçöp, Erbil, Nahçıvan -Azerbaycan, Derbent bölgelerinde büyük ölçüde aynılık arz eder.

Karapapah Türkleri çevreleri ile uyumlulukları ile bilinirler. Dürüst ve mert insanlardır. Sosyal ilişkileri güçlü bir toplumdur. Onların karakterle-

¹⁷ *a.g.e.*, s.108.

¹⁸ Arazoğlu, *Muhtesem Azerbaycan Tarihi*, Bakü, basım tarihi belirtilmemiş.

rini yanşıtan sözler, “*Düz ol, Allah düziyendir*” (sen dürist ol, Allah dü-rüstün yanındadır.) “*Sen yahşı ol, balıh da binese Halk bilir*” çok yay-gındır. Bir Karapapah Türkü ile yol giömek, arkadaşlık yapmak onunla bir arada olmak isteniyor ise, ona tahakküm edilmemeli, dostlukla diya-log kurulmalıdır. Karapapah bayatları, onların ruh hâllerini anlatmaya yetmektedir.

“Karapapah elimdi
Türki ana dilimdir.

Agadeyin Galası

Menim çenli (çamlı) belimdir.”

Sulduz yöresi Karapapah Türklerinde insanlar toplu hâlde iseler her-hangi bir şey açıktan sayılmaz. Sayılması hâlinde bereketinin kaçacağına inanılır. Sayılmayı önlemek için “*beni sayanı kurt yesin*” denilir. Sayma-nın bereketi kaçacağı inancı Anadolu ve Kuzey Mezopotamya Türk halk inançlarında da vardır. İşyeri kasasında ve cüzdandaki para son ku-ruşuna kadar sayılmaz. Gerçek rakam mecbur kalmıyadıkça dışarıya a-çıklanmaz. İğde ağacının çiçeklenmesi esnasında, “*dul arvadın bahı açılır*” inancı vardır.

İran Karapapah Türklerinde aleşin üzerine soğuk su döklülmez. Dö-külmesi hâlinde cinlerin suyu dökene çarpacağına inanılır. Cinlerin de-mirden korktuğu inancı vardır. Al arvadı inancı Karapapahlarda da var-dır. Boş silâh muhatabına doğru tutulmaz, “*şeytan doldurur*” denir. Cin türünden *karva iyelerin* demir türünden madenlerden korktuğu inancı de-mir kültü ile ilgili olup, Türk halklarının hepsinde görülür. Al karısından korunmak için Iohusanın yatağının altına demir konur. Al karısı yakala-nınca yakasına demir iğne sançılır. Damadı bağlamada veya bağlanması-nı önlemende demir iğne kullanılır. Haydar (*yel iyesi*) ile ilgili inançlarda da keza demir iğne vardır.

Sulduz’un Karapapah Türklerinde akşam zamanı navdan (yağmur su-yunun çatıdan aşağıya akmasını sağlayan oluk) altında durulmaz. Günün bu saati için “*şer zamanıdır*” denilir. Gündüz zamanı nağl (nikâye) söy-lemek ve gece sakız çiğnemek uğursuzluk sayılır. Onları görenlerce “*Gündüz nağil deyenler, gece sakız çiğneyenler, belki bu dünyaya gelesiz yağlı çomah iyesisiz*” denir.¹⁹ Şer vakiti inancı, bütün Türk ellerinde var-dır. “*Gün yavrusuna kavuşuyor*” denir. Bu vakte “*dar vakit*” denir. Bu saatlerde uyunulmaz. Kabristana gidilmez, defn yapılmaz “*yer bağlandı*” denir. Bu vakitlerde yere fide dikilmez, “*yer sahiplenildi*” denir. “*Akşa-mın hayrındansa sabahın şerri*” terçih edilir.

¹⁹ a.g.e., s.112.

Karapapah Türklerinin belli bir bölümü Kızılbas/Aliallahî inançlı Müslümanlardır. Bunlar Gali Şiihiğin tasavvuf geleneklerinin tesirinde kalmış bir koldur. İnançlarında Altay ve Ortadoğu'nun eski inançlarının izleri vardır. Tanrının, varlığı ile bütün evreni doldurduğuna inanırlar. İmanlar hakkında aşırıya kaçmaz, onları Tanrılaştırır veya Tanrısal nurun imanı ve velilere hulul ettiğine inanırlar. Şah İsmail'i Allah, Ali'nin tecessümü olarak görmüşlerdir. Bunlarda Hz. Ali sevgisi “*Ya Ali, Ya Mövla Ali*” şeklinde aşırıya varmıştır. Temel inançlarında *Zühur* (Tanrısal özün ve güçlerin peygamber, iman ve velilere yansınması), *Etehad* (Bir insan da aynı anda Tanrısal ve insansal özün bulunması), *Hulul* (Tanrısal huyun insana sızması ve insan huyunun Tanrısallaşması), *Tenasuh* (Ruhların ardsıra değişik nesnelere ve canlılara aktarılışı) vardır. Bu inanış insanların özel ve sıradan olarak ikiye ayırır. *Mürşitlerinin* kerametüne inanırlar. İslam'ın diğer mezheplerini *Emli Suret* (biçimciler) ve kendilerini *Emli Hak* (Tanrıclar-Dogrucular) olarak adlandıırırlar.

İran Karapapah Türklerinde Peygamber'in ve imamların anadan olma günü (doğum günleri) temiz giyinilir, akraba ve komşular ziyaret edilir. Öğle namazından sonra camilerde Kuran-ı Kerim ve ilâhler okunur. Hz. Muhammed'in hayatındaki dönüm noktası karakteri günler, Türk-İslâm dünyasının genelinde kutlanır. İmanlarla ilgili günlerde yapılan anma günleri farklı kesimlerde değişik yoğunlukta yapılır. Bu yoğunluğu daha ziyade mezhep farklılıkları belirler. İran Karapapah Türklerinde kutlaması yapılan dört çarşamba vardır. Bunlardan birincisi “*yalancı çarşamba*”, ikincisi “*doğrucu çarşamba*”, üçüncüsü “*kara çarşamba*”, dördüncüsü “*pay-hediye çarşamba*”dır. Birinci çarşambada gençler tepelerde ateş yakarlar, havaya silâhla ateş ederler. Buna “*çille kovması*” denir. İkinci çarşamba yok sayılır, atlanılır. Üçüncü çarşambada başsağlığına gidilir. Yaşlı aileler ziyaret edilir. Birlikte mezar ziyaretleri yapılır. Mezarlıkta hayır işlenir. Hurma ve helva dağıtılır. Dördüncü çarşambada hediyeler verilir. Baca-baca, şal sallama, nava (akar suya gitme) merasimleri yapılır. Nevruz'da milah (Kısa bırakılmış salkın şeklindeki üzüm) yenilir. Nevruz kutlamaları Türk dünyasının ortak millî bayramıdır. Bu bayramın evvelinde ve sonrasında birçok uygulama vardır. Bu kutlamalar Güney ve Kuzey Azerbaycanı da, Derbent'in bazı köylerinde, Gürcistan Türklerinin belirli bir kısmında Aras ve Kür boyu Türklerinde daha yoğun ve daha renkli olur.

Karapapahlarda “*karban bayramı karbanın kamu şifadır*” şeklinde bir inanç vardır. Çocukların parmaklarını kana batırarak alınlarına sirmeleri istenilir.²⁰ Türk mitolojisinde kan kutsaldır. Ulu nesillerin, hakan ailesi-

²⁰ a.g.e., s.113.

nin kanı akıtılmaz. Kan yere dökülmez. Kurban kanı kutsaldır. Kurban adandıktan sonra Allah'a aittir. Adanılan kutsal güce aittir. Kurbanlık hayvanlara Allahlık denir. At yığlarında da belirli seçilmiş atlar çekimde ve binekte kullanılmaz. Onlara özel muamele yapılır. Bostan ve bahçeye girmeleri hoş karşılanır. Anadolu'da kurban kanı çiğnenmez, bir kaba veya çukura toplanır. Bu uygulamaya Türkmenistan'da vardır. Gelin için kesilen kurban kanının üzerinden gelin atılır. Kurban kanı gelin ya da evin çocuklarının kimin adına kesilmiş ise onun alınma süritilir.

İran Karapapahlarında keçiden, vecibe olan kurban bayramı kurbanı kesilmez. Keçinin cin veya şeytan olduğu inancı vardır. Öyle bir benzetme yapılır. Bismillah denilince cin ve şeytanın kaçmak zorunda kalacağına inanılır.²¹ Keçinin, şeytan ile özleştirilmesi hortlama olaylarında bazı ruhların çeşitli hayvan donlarına, bu arada keçi donuna da girmeleri inancı ile izah edilebilir. Bununla beraber adak olarak keçi de kesilebilir.

Cin ve şeytanın en büyük düşmanının besmele olduğu inancı Türk elerinde çok yaygındır. Gece bunlara rastlayanların bismillah demeleri hâlinde bunların kayıp olacaklarına inanılır. Gece eşikten dışarıya sıcak su dökülmez, yanan hâldeki ocak soğuk su dökülerek söndürülmez, mecbur kalınacak olur ise, besmele çekilir. Yeni elbise ilk defa giyilince veya gece akar sudan su alınır ise keza "*bir şeye uğramamak için*" bismillah, denilir.

Sulduz Karapapah Türklerinde örümceğin görülmesi misafirin geleceği şeklinde yorumlanır. Kargalar da "*gak-gak*" deyince bir yenden haber alınacağına inanılır. İran Karapapah Türklerinde kişi bir iş yaparken hapsirir ise, o işi muhakkak yarım bırakmal, devam etmemelidir. Hapsirmek Türk halk inançlarında "*sabır*" anlamına gelir. "*Çifti hapsirirğin*" uğruna inanılır. Hapsirani "*çok şükür elhamdülillah*" der. Çevredekiler "*çok yaşa*" hapsirani da "*siz de görün, hayırlı yaşanalar olsun*" der. Bunların çeşitli türrevleri de vardır.

Gece evin süpürülmesi hâlinde çöplerin dışarıya dökülmeyeceği inancı Türk ellerinde çok yaygındır. Hakas Türk halk bilimciler gece kutlarının yere indikleri, evin süpürülmesi hâlinde dışarıya atılmış olabilecek tarzında bir izah getirmektedirler.

Sulduz Karapapahlarındaki bir inanca göre çörece (ekmeğe) and içen kimse bu çöreği muhafaza etmelidir. Zira, eğer yalan söylüyor ise bu ekmeği yiyen kimse çarpılabilir. Hatta ölebilir. Çörek yapılırken ekmeğin kırığı tandıra dışecek olsa ailenin azizlerinden (tıbaratlarından) birisinin seferden (uzak yerden) geleceğine inanılır. Ekmeğin parçalarının tandıra

²¹ a.g.e., s.110-111.

dökülmeleri od (ateş) iyesine yapılmış sacıdır. Anadolu'da Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi ocak iyesine yağ, et ve benzeri *sacılar* yapılır. Biz Altay ve Hakasya'da kutlu yerlere yemek *sacası* yapıldığını gördük. Borçalı Türklerinde çuvaldan yuvarlanan bir iki patates veya soğanın peşinden gidilmez; onun için "*toprağın veya suyun hakkı*" denilir. Bunlar suya veya toprağa yapılmış saclardır. Bu inancın derinliklerinde odun, suyun, yerin *iyesi* olduğu inancı vardır. Çörek (ekmek), od (ateş) ve suya yemin etmek halk inançlarımız arasında eskiden daha sık görülmüştü. Bu daha ziyade nimet inancı ile ilgilidir. Nimet, nasip, rizk kavramları giderek eskilerde kalmaya başlayınca, bir taraftan da insan ilişkilerinde yeminler edilmez olunca, bu tür yeminlere rastlanmaz olmuştur.

Güney Azerbaycan Karapapahlarında günahkâr insanın kabre girince kabir azabının onun anasından emdiği sütü burunundan getireceği inancı vardır. Ana sütü Türk halk inançlarında bazı hâllerde bir semboldür. Çok kere hak etmeyi, paklığı ve helâl olamı temsil eder. Bu itibarla, "*anamm ak sütü gibi helâl olsun*", "*anammın sütü sana helâl olmaz*", "*sütümü sana helâl etmem*", "*anasından emdiği süt burunundan geldi*" gibi ifadeler kul-lanılır; yavrusuna anı kızgınlık sonucu kargış eden annenin bedduası tutmaz, "*süti karşı geldi*" denir.

Sulduz Karapapahlarında ölümün birinci günü yani defin gününde, üçünde, yedisinde ve kırkında mevtanın evinde ve camide merasim "*devri*" yapılır. Kırkından sonra "*yaslanma*" getirilir. Yaslanma veya yastan çıkarmada yastan çıkarılacak ailenin kara giysileri çıkarılır. Ziyarete gelenler, yas evine kumaş ve kelle gant (bütün hâlinde küp şeker) getirirler. Yastan çıkarılma uygulaması Anadolu, Kuzey Irak, Bayır-Bucak ve Balkan Türklerinde de özel itina ile yapılır. Yakınları yas evinin sakalı uzayan erkeklerini berbere götürürler. İlk hamama gidiş de böyle olur. Böylece daha evvel evinden çıkmayan yaşlılar evden çıkarılmış olurlar. 3, 7, 40 ve seneyi devriye, bazen de 52'si ile birlikte yapılır.

İran Karapapah Türklerinde perşembe günleri ölü ruhlarının serbest bırakıldığı inancı vardır. İnanca göre bu ruhlar gelin hayatta iken, kendilerine ait olan evlerin damında oturur ve ev ahâlisinin tutumunu gözlerler. İntibaları olumlu ise tekrar gelir, olmazsa artık gelmezler. Bu gecelerde iyi yemekler yapılır, mutlu olmaya, iyi şeyler konuşmaya çalışılır. Gıybet edilmez. Toylar-duğünler perşembe günleri yapılır. Cuma günleri dua edilir. Kur'an-ı Kerim okunur. Cuma geceleri ölülerin ruhlarının evlerini ziyaret ettikleri, ölümün ilk kırk gününde evinden ayrılmadığı inancı mü-nasebetiyle Kur'an okutmak, helva kavurmak ve onları dağıtmak gibi inançlar diğer Türk ellerinde de görülen bir inançtır. Alkolikler dâhi bu

gece içki içmemeye çalışırlar. Bu gece küfür edilmiş ve kavga olmuş ise, “*aziz mübarek cuma akşamı, ölmüşlerimizin ruhunu da rahatsız etlik*” denilir, tövbe-kâr olunur. Bu geceler yaramazlık yapan çocuklara ecdat ruhlarının kapıda pencerede oldukları, kendilerini gördükleri söylence susmaları sağlanır.

Borçalı yöresinde yaşayan Karapapahlar, konuya girerken de belirttiğimiz gibi, Karapapaheli'nin aslı kesimlerindenir. Gürcistan'ın Sadaklı yakınlarındaki Köhne (eski) Kilise'ye giden halk burada kurban kesmektedir. Ansiklopedi Araştırma Merkezi Ali Şamil'e göre, Türkçe konuşan, şimdi Müslüman olan yöre halkı bir dönemin Hristiyan Türklerindendi. Maalesef bölgeye gidip araştırma yapamadık, ancak konuya dair bazı bilgiler edinebildik. Buraya daha ziyade Şannabad bölgesinin Müslüman halkı gitmektedir. Türk olan bu kimselerin hurafe ve cinçilik gibi konularla bir ilişkisi yoktur. Bölge aydınlarının teşhisine göre, bunların bir kısmı geçmişte Hristiyan iken, şimdi Müslüman olmuşlardır. Ziya Bünyatov'un 7-9. *Asırlarda Azerbaycan Tarihi* ve Feride Memmedova'nın *Albanlar* isimli eserinde bu konuda geniş bilgi olduğunu biliyoruz.* Biz bu kaynakları Gregoryan Türkler konulu çalışmamız münasebeti ile inceledik.

Halk, bölgedeki Hristiyan Türklere ve Hristiyan Türk iken Müslüman olanlara Rım Türkleri, Barzan veya Berzan demektedir. Kelimenin anlamı karn veya şaman gibi bir şeydir. Barzan önceden bilen, kesif sahibi ve Berzan ise yol gösteren anlamlarına geliyormuş. Bu toplum geçmişte Zalga'nın köylerinde yaşıyorlardı. Yörenin % 90 halkı bunlardan meydana gelmiştir. İlçe merkezinde geçmişte sayıları 7 bin iken hâlen 3.500 kişi kalmıştır. Buldukları köyler Başköy, Merdiven, Yeddi Kilise, Avranlı, Ağbulak reyonu, Tiflis'in merkezi, Marneol ilçesinde Tiseli ve Sigora'dır. Türkçe konuşurlar. Göçleri SSCB döneminden sonra başladı, hâlâ devan ediyor. Göç Yunanistan'a yapılmaktadır. Yunanistan bunlara Rumca eğitim veren okullar açmıştır. Evvelce eğitim dilleri Rusça idi. Göç edenlerin geriye dönmelerini Gürcistan hükümeti bunlardan istemiş olup, evleri hâlen büyük ölçüde boştur. İlk göçleri münferit de olsa 1956 yılında yapılmıştır. Bunlardan Azerbaycan'da da vardır. Ancak çok dağınıktırlar. Şu anda göç edemeyenler % 40 oranında olup, genellikle yaşlılardır. Ortodoks Türkler Anadolu'daki kaderlerini, 100 yıl sonra Kafkasya'da yaşamaktadırlar.

Borçalı'nın Marnovi/Sarvan ilçesinin Candar, Kızılbaçlı, Sarva, Mamgeli, Mescidli, Görarlı, Tazekent, Haclar, Yuvanalı, Alget, Amborofya,

* Feride Memmedova, “On Historical Geography of Caucasian Albina, Armenia and the Albanian Etnos”, *History of the Caucasus, the Scientific Public Almanac*, s.10.

Karakeçeli, Akkeçeli, İlmezli, Kepenekçi, Birinci Kösali, İkinci Kösali, Boydor, Kürtler, Kaşınaganlı Leibeddin, Daştepe, Şülöyür, Kuşçu, Ağmemmedli, Kocagan, Tekeli, Hancagazlı, Kireçmeganlı, Kasımlı, Beytarafcı, Baytalı, Ulaşlı Yukarı Gullar, Aşağı Gullar, Kırıklı, Aşağı Saral, Yukarı Saral, Demye Görarlı, Ahillele, Ahıl Mahmudlu, Mamayı, Mol-laoglı Sadaklı, İmir, Hallavar, İmizcala, Büyük Beyler, Küçük Beyler köyleri tamamen Türk halktan oluşmuştur.

Güllübağ, Zop ve Hocornu Türk ve Ermeni, Opret Türkçe konuşan Ortodoks Rum halktan oluşmuştur. Borhosi ilçesinin Aşağı Koşaklıse, Yukarı Koşaklıse, Molla Ahmeti, İmir Hasan, Koçulu, Fahrılı, Sarahlı Balaboğanlı, Kölayır, Arhlı, Hasan Hocalı, Taşlıgullar, Esmeler, Caferli, Deller, Karadiken, Siskala, Arakel, Beyteker, Aşağı Gülever, Yukarı Gülever, Zorgöyec, Babakışiller, Sarımemmetli, Darvoz, Abdallı, Bolus Kenpenekçi, Sorollar, İnceoğlu ve Halı köyleri tamamen Türk'tür. Halkı Türk ve Ermeni olarak karışık köyler Şemsöy ve Çatak'tır.

Başgeçit ilçesindeki Seterli, Deller, Sukala, Dunus, Mahmudlu, Hamanlı, Armutlu, Memişli, Meşitler, Kızılkilise, Şindiler, Azgeyliyen, Dagarhlı, Kızılhacılı, Saca, Hüseyüçay, Çopuzrahılaz, Yırangançay, Aşağı Karabulak, Yukarı Karabulak, Lökendar, Yavıklı, Şamdarlı, Gödekdag, Sağatlı, Muğanlı (Bu son iki köy Ermeni sınırına çok yakın oldukları için can güvenliği sebebiyle maalesef boşaltılmıştır), Aşağı Orzuman, Yukarı Orzuman ve Ormeşen tamamen Türk halkı köyleridir. Kirovisi, Türk ve Gürcüdür.

Karayazı ilçesinde Soganlık, Karacalar, Ahtehe, Karatehle, Sorca, Muğanlı, Birtlik, Tazekent, Kösali, Nazarlı, Aşağı Kenenekçi, (Ulu kişili-Caferli) Candar, Zenger, Ulyanafga ve Karatepe köyleri Türk köyledir. Karacöp bölgesinde Sagarevov, Keşali, Kazılar, Karabağlar, Yarmuğanlı, Düzeyramı, Lebbeli köylerinin halkı tamamen Türk'tür. Lagodehi ilçesinin Kabal, Uzuntolo, Gençeli, Karacalar köyleri, Lelavi ilçesinin Karacalar köyü, Ağbulak ilçesinin Kösalar ve Şıhlı köyleri, Zalga ilçesinin Encıvan, Tecir, Cululuve Tecis köyleri, Kabci ilçesinin Murhan, Tatusağı, Ferma köyleri ve Musteha ilçesinin hepsinin muhtarları Türk'tür. Bu açıklamalardan sonra tekrar halk imançlarına geçiyoruz.

Bölgedeki Karapapahlarda yeriklemek veya aşermek karşılığı “*agzi tatsız*”, “*agzi pis*” tabirleri kullanılır. Bu durumda olan kadınlara yemeleri için her arzıladıkları şey verilirdir. Bunların “*nefsi körlemeli*”, aksi takdirde pis (fena) olurlar. Uşak (bebek) içerde (ana rahminde) hasta olur. Uşak içerden anayı emdiği için, onun arzusu yerine getirilmemiş olur. Karapapaklarda “*gelinin somu*”, (bebeğin rahimdeki eşi) temiz yere bastırılır. Eğer dünyaya gelen çocuk kız ise, “*Allah bunun dalınca oğul ver*,

kız verme” denilerek temiz toprağa gömülür. Göbeğin parçasını saklayanlar da olur. Kişinin göbeğinin batırıldığı (gömüldüğü) yerden zor ayrıldığına inanılır. “*Göbeğini oraya mı bastırırlar* (gömmüşler), *oradan ayrılmırsan*” denir. Bu inanç ve söyleyiş Anadolu’da da vardır.

Yörenin Karapapaahlarında balaya adını babası koyar. Babasının babası da koyabilir. Dedenin ismi toruna konularak, neslin yaşatılması amaçlanmıştır. Sovyetler döneminde Gürcistan’da Türkler, Orhan, Altay gibi isimleri çocuklarına koyamazlardı, yasaktı. Çocuğa ad konulduğu gün çocuk kız veya erkek olsun fark etmez, kurbanı kesilir. Kurbanlık hayvanı çocuğa ad koyan verir. Çocuğun kulağına üç defa ezan okunur. Doğduğu gün, ay ile ilgili veya dinî içerikli bir isim koyulur. İkiz çocuklara Ömer-Osman veya Hasan-Hüseyin adları koyulur. Bazen de köhne (eski) ad, çocuk yaşasın diye babasının dedesinin ismi de konulur. Gürcistan’da yaş günü yerine “*ad günü*” yapılır. Aydınların bu gününde basında haklarında yazı yazılır. Saz şairleri toplanıp kutlamaya renk katarlar. Borçalı yöresinde de çocuklara verilen isimlerle yaşamaları, kız veya erkek olmaları veya yeni kardeş istemediklerine dair mesajlar verilir. Meselâ Tamam, Besti, Yeter, Kifayet, Kız Tamam, Kız Yeter gibi isimler konulur. Erkek isimlerinin başına çok kere “*gül*” gelir. Gül Mehmet, Gül Ali gibi.

Borçalı Türklerinde bebek day duracağı zaman; “*day dur dayın gelsin, çömçede pâyın gelsin*” denir. O esnada çocuğun dayısı çocuğa hediyeye verir. Bu uygulamaya Doğu Anadolu’da da vardır. Bebeğe ad verme gibi uygulamalarda, baba tarafının etkinliği görülmektedir. Essasen bu gibi tespitler irdelenerek bazı önemli sosyolojik sonuçların çıkarılması mümkündür. Dişi çıkan çocuğa “*hedik*” yapılır. Hedik; buğday, kargıdalı (mısır), lobya, kozlepesi (ceviz içi), maş, (küçük taneli fasulye) ile yapılır. Hedikten konu konuşuya pay verilir. Hedik gönderilmiş kap boş iade edilmez. Çocuğun çıkıp düşen dişi “*halvet yer*”e atılır. Bu esnada “*ay sıcan inci dişini sana verirem, balta dişini bana ver*” denir. Çocuğun ilk saçını bir yaşında kırkılır (ıraş edilir), o saç terazide çekilir tartılır. Ağırhınca delleye (berbere) pul (para) verilir. Çocuğun ilk trası sağdan başlayarak yapılır. Borçalı yöresi Türklerinde “*kirve*” çok önemlidir. Kirve kutsal kabul edilir. Onun âdetâ dokunulmazlığı vardır. Kirvelik kurumu nesilden nesile geçer. Kirvenin oğlu, onun oğlu o ailenin kirvesi sayılır ve kirve ile aynı itibarı görür. Kirve olacak kimseye elçi gider “*vazılık*” alır. Somra konaklık (ziyafet) verir. “*Kirvenin damının üstünden geçme, içeriye toprak elense kayamete kadar kirvenin sende hakkı kalır*” diye bir inanç vardır. Kirveden kız alıp verilerek akrabalık yapılmaz. Kirvenin nesilden nesile geçen mirası bölününce, atadan gelen kirveler arasında da bölünür. Bu hep devam eder ve o aile için başka kirve tutulmaz.

Uşığı olmayan kadına *maliki* (derman) yapılır. Kabak ve bal pişirilir; bu ve benzeri ilaçlara “*Türke çara*” denir. Ana adayının karnına belendir. O yakı iki gün orada kalır. Ayrıca *camış* gübresi pişirilir, gelin ona belendir. İçi ağır kadın deriye çekilir. Bir başka uygulamada da, petekli bal, tarçın, gülümcan, zencefil, hil, nuhey, ıslot (hiber), dört adet yel ceviz el makinesinde çekilir. Bir kilo petekli bala karıştırılır. Gelin aç karnına bundan bir yemek kaşığı yer; sonra çörek yiyebilir. Geline kartol (patates), piring verilmez. Düzeler ise beline yakı sarılır. Karnına köpe yapılır, beli çekilir. Üç yumurtanın sarısına alçı karıştırılır. Bir metrelik bir bezle yakı yapılır. Bu yakı üç gün belde kalır. Çocuğu sürekli ölen anne, meyve ağacının dibine gider ve “*ben hamı zatını sana verirem sen de varını bana ver*” der. Üç defa ağacın dibine “*tu tu tu*” der. Bu uygulamada, görüldüğü üzere, meyve ağacı ocak olarak algılanmıştır.

Karapapahlarda gelin “*ellendirilir*” bunun için gelinin başına bir şiş ve ekmek dolandırılır. “*Ayağın sayalı, başın devletli olsun, yedi oğlanla bir sofraya el uzatılsın*” demir. Sonra gelin sağ taraftan perdenin arkasından gerdeğe girer. Gelin, kaynana ve kaynatası ile bir müddet konuşmaz. Bu bir hürmet ifadesidir. Geline ve çocuğuna dua edilirken “*Allah gelinine ve çocuğuna başacan* (başına deyin, başına kadar) *versin, hoşbahı eylesin, Allah hoşbahı eylesin, oğullu kızlı olsun, hoşbahı yaşasın. Allah rızkanı bol eyle, özine can sağlığı ver*” demir.

Karapapahlarda eskiden evlenecek kız oğlanı, oğlan da kızını görmeydi. Baba ana *gözaltılıyarlardı* (gözaltı yapıyorlardı). Büyüklelerin sözünden çıkılmazdı. Şimdi evlilikte gençler karar veriyorlar. 18-22 yaşlarında evleniyorlar. Kız istemeye gidince iki-üç ağsakal kişi bir toğlu (koç) götürür, birisi “*Allah in emri, Peygamber in şeratinle senin kızını oğlumuzza dilyirem*” der. Kız babası da “*o ki Allah yazıp, kimse bozamaz, başına dönüm senin*” der. Karapapahlarda kız istemeye aç karnına gimelidir. Ev sahibi konuklara “*aç musunuz?*” der. Görücüler de “*Size bir teklifimiz var. Bize şirin bir söz söylemezseniz, ikramımızı yemeyiz*” derler. Karapapahlarda aile reisi vereceği kızının kanaatini sorar. Bu konuda baba, anneyi araya sokar. Kız kaçırma yoluyla evlilik vde ardır. Kan davası ise, çok nadir görülür. *Berdal* usulü evlenmeye Borçalı’da “*al değişik*” veya “*iki başlı kohum*” deniyor. İki kız kardeşi alan iki erkek kardeşe de çok sık rastlanılmaktadır.

Türklerde erkekler 20-22, kızlar 18 yaşlarında evleniyorlardı. Hâlen her ailenin asgarî üç çocuğu olmaktadır. Özellikle Sovyet döneminde bir Türk ailesinin 10-12 çocuğu olabiliyordu. Ailesi felâkete uğramış bir genç, daima ebeveynlerin yanında yer almaktadır. Müslüman Türklere alkol aileyi çürütememiştir. Hâlen Türklere çok evlilik yapılmamaktadır.

Gürcülere kız verilmemekte, ancak alınabilmektedir. Kafkasya'da İngiliz ve Türkmenlerde çok eşlilik hakkı verilmiştir. Eskiden Sünnî Türkler Şitlerden kız alıp vermezken, şimdi bu tür evlilikler olmaktadır. Ayrıca, eskiden Ermeni ve Ruslardan nadiren kız alınırken, şimdilerde hiç alınmamaktadır. "*Hasa huzurdan bugün bir Ermeni bana selâm verdi*" denilmektedir.

Mahmut Hacı Halil aynı zamanda bir halk bilimcidir. Ondan da yöredeki halk kültürüne dair malumat topladık. Gürcistan Türklerinde geline baba evinden çıkarken "*ocak taşı*" verilir. Benzer şekilde, gelin yeni evinde "*ağır*" olsun bereketi bol olsun diye Makedonya Türklerinde yeni geline, bereketi celp etmesi için ilk geldiği gün "*ocak taşı*" öptürülür. Anadolu ve diğer bazı Türk yörelerinde gelinin cebine taş konur. Bu, yeni evinde ağır olması, akı baba evinde kalmaması ve sık sık kaçıp eski evine gelmemesi için yapılır.

Borçalı'nın bazı Türk kesimlerinde gelin için kesilen kurbanda molla nezaret eder. Gelinin ayacağının altında nelbeki (çay tabağı) kırılır. Başına *şirni* (şeker) dökülür. *Şirniye düğü* (bugday) katılır. Gelin eşikten içeri girince bir kapta kor hâlinde ateş getirilir. Yanında demir şiş olur. Gelin ateşin etrafında sağdan başlayarak üç defa dolar. Gelinin kucacağına körpe oğlan uşağı konur. Ayrıca çorabının içine baba evinde pul (para) koyarlar. Bu parayı gelinin çorabını çıkaran alır. Gelinin atası evinde beline üç defa kırmızı lent (kurdele) bağlampa açılır. Gelin sonra ere verilir. Gelin, bey evine gelince bey tüfeng atar. Bey şahında muhakkak "*alma*" olur. Beylik "*bey şahı*" kızın evine gidince biter. Arkadaşları onu dostça döverler. Bazı görevli arkadaşları da onu korurlar.

Düğüne aramayan bir kimse sitem ederken "*Ağ sakallınızı kara sakallınızı yığıp hâvet oldunuz, Allah mübarek etsin*" (genç yaşlı kendi aranızda eğleniniz) der. Borçalı'da gelinin eşikten girmeden evvel tabağı *sındırması* (kırması) evdeki ser ve hatanın dağılması içindir. Geline su dağıtılır, zira suyun aydınlık olduğu inancı vardır. "*Toya gidende ayrı yoldan, toydan dönende ayrı yoldan geditir*". "*Bey tutmuş* (bağlanmış) *ise, mollaya gidilir. Beyin anası, nişan palarnadan cırar özü beyi baştan bağlyar, gelini gelende açar, böylece başkaları bağlayamaz.*" inancı vardır. Kız çıkmayan geline "*üzü kara*" demir. Onu geri gönderirler. Böyle gelinin saçı kesilir. Yenge ve gelin reddedilir. Babasının evine gönderirken eşeğe ters bindirilir.

Karapapahlarda eskiden kebin (nikâh) gizli kesilirdi. Nikâhsız (dinî nikâh olmadan) gelinin "*yaptığı etmek yılmaz, verdiği su içilmez!*" Nikâhın gizli kesilmesi, muhtemelen yapılması ihtimali olan büyüye mani olmak içindir. Burada nedense nikâh için kıyma veya kesilme tabirleri

kullanılır. Bizce, üzerinde durulmalı, kelimenin batınî anlamı irdelenmelidir. Nikâhsız kadının elinin degeceği şey haram sayılır. Zira, o cünüp insan ile eş tutulur. Eşi ile birleşmesi zina sayılır. Hatta cünüpten de onun durumunu daha ötedir. Kurklamması gerektiği inancı vardır.

Uşağı (çocuğu), gelini, atı, malı, davarı nazardan korumak için molla-dan nazar duası alınır. Dağdağan ağacı üç kulak (üçgen) biçiminde kesilir. Çocuğun sağ omzuna dikiilir. Büyüklere sağa *nasihat görürler* (uygun bulurlar), ayrıca göy (mavi) boncuk gelinin omzuna, yakasına dikiilir. Atın sinesine ve geriyanına dağdağandan yapılmış üç kulak takılır. Bu ağacın üstü şişle yandırılır (yakılır). Ev dikitrende de evin alınına at nahi çakılır. “*Nezar keser*” için, malın nazardan korunması maksadyla nazar duası okunarak tuz yakılır. Nazardan kurtulması istenilen hayvanın alınına yumurta vurularak kırılır. Tuz Türk halk inançlarında önemli bir motiftir. Binalarda ve beşiklere nazarlık yapılırken yumurta da nazarlığın içerisine konulur. Anadolu'nun bazı yörelerinde gelin eve getirilince evin duvarına yumurta vurularak kırılır.

Gelin evin eşliğinden içeriye girmeden ayacağının kabağında (önünde) kurban kesilir. Eşikte ayacağının altına bir çini kap konulur. Ayacı ile sındırması istenir. Gelin ayacı ile bastığı bu tabağı kırar. Gelin atasının evinden çıkınca ardi sıra su dökerler, bahnı aydın olsun diye; şeker serperler, yeni ocağında şirin olsun diye. Gelin ayacağına kurban kesmek, tabak kırmak, arkasından su serpmek, Anadolu'da da vardır. Kırılan tabakla çıkarılan sesin kötü ruhları, cinleri korkutup kaçıracağına inanılır. Nitekim, tahtaya vurulup “*şeytan kalacağına kursun*” denilmesi de, aynı inancın tezahürüdür. Anadolu'da evin kapısına bal sürülerek, gelinin tatlı dilini olması dilenilmiş olur. Borçalı yöresi Türklerinde gelin arabadan düşende (inince) arabacılar hümet (bahşiş) isterler. Yolda çocuklar arabanın kabağını (önünü) keserler. Güreşenler beyden veya görevlisinden elam, hediye alırlar.

Gelin bezedilince (süslenince) başını yengesi hazırlar. Kemeri erkek kardeşi takar. Bu esnada bir inek veya gebe verir. Gelin sandığına bir kasıp balası (fakir çocuk) oturulur. Kalkması için de ona bir hediye veya para verilir. Buna “*kemer bağlamak*” denilir. “*Kazan açması*” oğlan tarafının kız evinden gelenlere yemek vermesidir. Bu esnada “*kazanın kapağı açılmıyor*” denilir. Kapak açılın diye pul, hediye verilir.

Borçalı'da gelin eşine ismi ile hitap etmez. Kaynanasına hitaben evde konuşurken “*oğlan*” der. Eşi de ona, “*aykız*” veya babasının ismi ile mesela “*Yusuף'un kızı*” veya memleketinden hareketle “*Ay Karşlı*” veya “*Ay tember*” der. Bu hitap şeklinde kesinlikle aşığılama, horlama yoktur. Bu doğal ve yaygın bir uygulamadır ve hiç yadırganmaz. Türk dünyasının

her kesiminde bilhassa kırsal kesimde görülür. Anadolu'da bu uygulamaya “*ses saklama*” denir. Uygulamamın inanç derinliklerine inilirse, erkek çocukları nazardan korumak için pasaklı, fırtıklı gibi çirkin isimler koyarlar. Bu uygulamaya Borçalı yöresinde de vardır.

Bey, sağdıç olarak tayin edeceği kimseye önceden bir hediye verir. Gelini kızın atası evine çağırınca, akrabaları da çağırıp yemek verir. Gelime (kızlarına) hediye alır. Buna “*ayak açma*” denir. Gelini damadın akrabalarını evine çağırıp ona hediye verir, onu yemeğe alırlar. Buna “*toy görmesi*” denir. *Şah* muhakkak gece gitmeli, hükmen *Bey Şahı* gece götürülmeli. *Şah*, sağdıçın evinde bezenir. Taşınırken tezeklere gaz yağı dökelerek şahın önünde kara zurna eşliğinde götürülür. Neden kara zurna eşlik yapmaktadır? Bize göre düğün, içerisinde ince-derin bir sızi içeren mutluluktur. “*Hem ağların hem giderim*” sözünde bu sır açıklanmıştır. Eviinden ayrılmak, yeni bir dünyaya girmek âdeta parlak bir karanlıktır. Bu kara zurna, açık havada çalınan güv sesli büyük bir zurnadır.

Aras vadisi düğünlerinden tanıdığımız “*Bey Şahi*”, Kür boyu Türklerrinde de yaşamaktadır. *Bey Şahı* burada da dokuz dalı olmakta ve her ağaçtan yapılabilmesine rağmen, daha ziyade çam tercih edilmektedir. Soyulan çam ağacından bazen dal sayısı 30'a kadar çıkabilir. *Bey Şahı* sağdıçın evinde gece bezenip, iki kişi taşır. Beyin adamları Şahı korurlar. Şahın dalından gençler bir elma uğurlasa (çalsa, kaçırsa), bey o elmayı satın alır. Sağdıç subay (bekâr) olmalı. Bey sağdıçlık yapması için evli kimseyi çağırmaz. Bize göre sağdıçın bekâr olması, kısır gecesi, kızlar gecesi gibi sadece bekârlara hasredilen gece ve günlerin eski inançlardaki “*kışı oğlu*” kültü ile yakından ilgilidir. Zira, Altay Şamanizminde sadece evli kadınların katılabildiği toplantılar vardır.

Borçalı yöresi Türklerinde “honça” uygulaması vardır. Bir tepsinin içine kına ve kınanın üzerine mum konur. Bu tepside çeşitli tatlılar, ayrıca ziynet (takı), kızıl (altın) olur. Bu tepsi ağacın olmadığı yerde *Bey Şahının* yerini alır. Oğlan evinden kız evine gönderilir. Anadolu'da bunun büyük ölçüde benzeri “sini” olarak bilinir. Nişanlı kıza sini gelir. Hatta Erzurum yöresinde “*Deli Kız Sinin Geliyor*” diye karşılıklı manilerin okunuşu ile oynanılan bir oyunu vardır. Borçalı yöresi Türklerinde düğün merasiminin son gecesinde “*kana beni*” yapılır. Erkekler ayrı, kadınlar ayrı yerde olurlar. Erkeğin eline yenge kına yakar. Beyin (damadın) bir adamı kızın evinden bir koyun veya tavuk getirir, dostlar davet edilir. Beyin yemek meclisinde büyüklük olmaz. Sofrada bey elini çöreğe (ekmeğe) uzatmadan kimse elini uzatmaz. Uzatana *çerme* verilir. *Çerme*, verilen ceza olup, cezalıya çok yemek yedirme veya onu aç bırakma şek-

linde olur. Kına yakınca “*iki ay sonra vakt (vakit) kesirem (vakt ediyorum), iki ay sonra bir de yahuram (tekrar yakacağım)*” denir. Bu bir nevi adaktır.

Aras vadisinde yetimden sağdıç veya soldıç olmaz. Bu konu da bizce çok önemlidir. Uluğ Türkiye’ın güneyinde yağmur duası için hazırlanan çocuk, bilhassa kız çocuk yetim olmalıdır. Buna “fakirek” denir. Birçok yerde fâla bakma veya define aramasında analı babalı olma veya olma-ma kuralı aranır. Yetim kişi sahipsiz kişidir. Sahiplenimeye uygun kişidir. Halk inançlarında yetimin özel bir konumu vardır. Türklerde kişiöğlü âdeta doğuştan beydir veya onun kişiliğindeki kuvvede bir beylik vardır. Evlendiği zaman bu beylik unsuru açığa, gün ışığına çıkar. Yeni bir ocağı ateşlemesi, beyliğinin başlamasıdır. Yeni binalara çatı safhasında bayrak asılması, düğün bayrağı, bu anlamda o beyin kendi ocağında egemenliği-dir. Bunun için damat “bey”dir. Bey, beylik zenginlik ise, yetimden sağdıç veya soldıç olmayışı da doğaldır.

Akşam gelin, bey ile oynatılır. Başında kırmızı sarp olur. Yüzünü kimse görmez. Oğlanların gelinin elinden tutarak oynamaları uygun değildir. Bu gece bey kesinlikle gülmeyip, ciddi olmalıdır. Bey güldürülmeye çalışılır, gülerse *çerme* verilir. Eğlencede erkekler kadın veya polis kılığına sokulur, bezenir. Buna “*kecebörd*” denir. Bu gece oğlanın anası da oynatılır. Kız evi bir yıl kızının evine gitmez; kız da bir yıl atasının evine gitmez. Kız atası kızının toyunda oynamaz. Borçalı Türk evlerinde “*yaşmak*” olur. Gelin yaşmaklanır, kaynanası ve kayın babasının yanında danışmaz (konuşmaz), yemez, içmez, onların adını çekmez (söylemez). Erkek, atasının yanında uşağın adını çekmez. *Yaşmak*, hürmet demektir. Gelin ile oğlanın anası arasında perde vardır. Gelin, kaynanası ve kaynatasının dedğine cevap kaytarmaz (cevap vermez), cevap ayıptır. *Yaşmak* olunca cevap verememiş olur.

Doğum ve evlilikten sonra, hayatın son safhası olan ölüm konusunda bazı tespitlerimiz oldu. Bölgedeki inanca göre ölecek kimse rüyasında bir kara kuşun kendisini alıp götürdüğünü görür. Bu tespite göre ölüm meleği karadır veya bazı kimseler için böyledir. Bu tür rüyalar dualı adamlara anlatılıp onlardan yorum istenir. *Urhu* (ruhu) kimse göremez. Bir Allah bilir. Ruh ağızdan, burundan çıkar, çünkü nefes oradan alınır. Azrail başının üzerini keser; can, ruh ağzından itibaren çıkmaya başlar. Karapapahlarda “*tili ağz eylemek*” başsağlığı dilemek demektir. “*Ahurin hayır olsun, oğlun kızın sağ olun*”, “*Allah seni yarı yolda koymasın*” vb. denir.

Cuma akşamları, dua edilir. “*Cümle âleme, içinde de benim balalarıma*” denir. Yemek yapılır. Bunları çoluk çocuk yer. “*Bu gece ölüler gelir, onların burruna yemek kokusu gitsin*” inancı vardır.

Karapapahlarda “*hal apardı*” inancı vardır. “*Uşag üstü olanda, uşaga yatanda doğum vakti gelen avradı hal basar. Korumak için; sarımsak, soğan avradın anlına çekerler*” (koyarlar). Yatağın etrafı dört tarafından sure okunarak dönülür. Demir döver, ses ederler. Dövrme işi sağdan dönmeye başlanılarak yapılır. Al avradı, Al karısı inancı bütün Türk dünyasında yaygındır. Anadolu ve Uluğ Türkistan’da da sarımsak, soğan ve demirin koruyucu gücünden yararlanılır. “*Ses etme*” uygulaması *kara tyiler* sesten rahatsız oldukları için kullanılır. Karapapahlarda “*hal karısı*”ndan korunmak için ayrıca, *hal karısı* tutmuş bir kimsenin bir eşyası, korunması istenilen kadına götürülür. Kanaatinizce hal karısı tutan kadın ondan bir kuvvet almış oluyor. Bu kuvvet eşyalarna sirayet ediyor. Bu eşyaları yanında bulunduran ve korunmak isteyen kadın, hal karısına bu eşyayı referans veya karşı güç olarak kullanabiliyor. Karapapah halk inançlarında insan kılığına giren iyelerin olduğuna da inanılır. Bu iyeye, “*ruh*” diyenler de vardır. Hüseyin Ağa, Sarı Dere mevkinde çayda, suyun kenarında bir uşagı oynuyorken görüyor. Çocuğun elinden tutunca insan evlâdı olmadığını anlayıp korkup kaçıyor.

Gürcistan’da Müslüman halk Anadolu ve Azerbaycanı’da olduğu gibi rüyasında ölmüş bir yakını görür ise, onun ruhu için hayır işler. Bölgede ölüsti olan 40 gün Yasin okutulur. Bunlar mevtanın ruhuna bağışlanır. Ölümlün 51. günü dua okunur. Toplanmak gerekmez. 52. gün “*et kemikten ayrılır, mevtacı çekmesin*” diye duası yapılır. Cenaze kabre konulurken tabut üç defa yukarı kaldırılıp indirilir.

Gürcistan Müslümanlarının, Türk bölgesinde Türk TV kanalları seyredilmeye başlamadan önce, Türkiye’de yaşanan dini hayata dair hiç malûmatları yokmuş, Türkiye’de din adamları mollaların olabileceğini dâhi düşünemiyorlarmış. Geçmişte Türkiye aleyhinde çok yoğun bir propaganda yapılmış.

Kadınların düşen, dökülen saçları uygun bir yer kazılarak yere bastırılır (gömülür) veya hut bir şeye bükülür (sarılr) ve duvarın taşlığına (oyuğuna) konulur. Sağ ulu orta yerde taranmaz. Dökülen saçların *cadı kin*, *cadı yer*, *cadı* gibi büyü yapanların eline geçip büyü yapmasından çekinilir. Anlatılan bir hikâyeye göre büyücü kadın büyü yapacağı kadının saç kılını, aşk olan zattan ister. O da saç bulamayınca bir camışın derisinden büyücüye kıl getirir. Büyücü büyüstü bu kıla yapınca hayvanın derisi sütünerak aşk olan adamın evine gelir. Şer karışan tırnığına cadı yazıp büyü yaparlar ki, çok mahsurlu görürlür. Kesilen tırnak gündüz kesilmeli. “*Gece tırnak kesenin kıl başına*” denir. Tırnak yakılır, daha ziyade gömülür. Tırnak kesildikten sonra el muhakkak yuyulmalı (yı-

kannmalı), el yıkanmaz ise, onunla tutulan yiyecek içecek haramdır. O tırnağı kesen bıçak da haram kabul edilir.

Borçalı bölgesinde halkın saygı ile ziyaretinde bulunduğu birçok ulu mezar vardır. Müslüman Türk halk bunların etrafında Türk dünyasının birçok yerinde olduğu gibi bazı inançlar geliştirmiştir. Tespitlerimiz arasında bu konuları da aldık. Hacı Mehmet Efendi, Kazak'da Aslanbeyli köyündendir (İnce Deresi). Buraya halk her zaman ve daha ziyade Cuma günleri ziyarete gelir. Burası Nakşi Piri olarak bilinir. Burada kurban kesilir. Sadaka paylanır. Kabir taşı öpülür. Türbenin yanında cami vardır. Burada gece kalındığı da olur. Seyit Nigari'nin burada gazelleri okunur. Meyhaneler geçilir. “*Nigari semahları*” yaşanır. Türbenin onarımı yapılır. Burası devlet koruması altındadır.

Borçalı Karapapağ Türklerinde, adak sahibi kimse, adagını püre veya seyide getirince adagi alan kimse alıp kabullendikten sonra tekrar geriye vererek “*bunu filancaya ver onun durumunu daha uygun fakirdir. İnşallah Allah adagını kabul etmiştir*” diyerek adak sahibine yön verir. Borçalı Türklerinde pir ziyaretine giden kimse yol boyunca bildiği ayetleri okur ve “*Allah Allah Allah*” diyerek gider. Bir köyden başka köye pir ziyaretine okuyarak giden şahıs yolun nasıl bittiğini fark etmez. Püre gidilirken Allah adının ağrıdan düşürülmemiş olması bize göre, pirdeki hikmetin de Allah'dan kaynaklandığına inanmanın bir tezahürüdür.

Borçalı'da pir delisi tanımı ile halk aşığı kastediliyor. Bunlara halk bir niyet tutarak gelir. Britisi denemek için bunlara gelirken, niyetini değiştirir. Bunlar o şahsın zihniyetini sezgi yolu ile anlayabilirler şeklinde bir inanç vardır. Bunlar kızgın peçin (ocagın) üzerine oturabilirler. Nesip Baba (Dei Nesip) Borçalı'nın Keşeli köyünden, yel dağı (yel ocagı) Kazak'ın Kepenekçi köyündendir. Ziyarete gelenler, yolun ağzına nezir koyarlar. Ocagın yel hastalığına şifalı olduğuna inanılır. Buradaki adak taşının altına para konulur. Bunları fakirler alırlar. Niyet edenler bu parayı alıp niyetlerinde kullanırlar. Bu uygulamaya şekli özel inanç gizleri saklar. Erbil'de niyetli anne “*çocuğum olsun, onun için konuşmadan dileneceğim*” şeklinde, Anadolu'da çocuğu yaşamayan anne “*kırk kapıdan kırk yama toplayıp kumdak bezi yapacağım*” diye adak yaparlar. Ankara'da Hacı Bayram'da adak şekerinden alan kimseler kendi adakları için şeker adarlar.

Şeyh Senan Dağı, Tiflis'de kutsal bir dağdır. Efsanesi meşhurdur. Hristiyan kızına aşık olan bir Türk dervişin şeyhinden beddua alışı ve sonra nadin olup şeyhinin affına uğrayışını anlatır. Biz bu menkıbeyi Erbil'de de dinlemiş ve yayımlamıştık. Uzaktan gelip geçenler bu dağa “*baş indirirler*”, onu selâmlarlar. “*Sarı Gelir*” türküsü bu dağa ilgilidir. Ulu ka-

birlerin uzaktan da olsa selâmlandıklarını İran ve Türkiye'den de biliyoruz. Ulu dağlara mevsiminde ziyaret için gidildiği zaman bu dağlara yalın ayak tırmanıldığı inancı Türkiye'de de vardır.

Keşeli köyünde Türk mezarlıklarına gittik. Halk inançlarına dair maalessif bir tespit yapamadık. Bunlar Müslüman Türk mezarlıkları idi. Türk dünyasında Aşkabat gibi yerlerde Müslüman ve Hıristiyan mezarlarını bir arada gördük. Mimaride etkilenme vardı. İfadeye göre Şah Abbas bir bina diktiymiş; bir odası camî, diğeri kilise imiş. Böylesi bir yeri Gürcü kralı 4. Davut da yaptırmış; bu kralın annesi Kıpçak Türklerinden olup, onun döneminde Müslümanlık korunmuş. Müslümanların yaşadıkları yerlerde domuz beslenmesi yasaklanmış.

Bölgede Anadolulı'da olduğu gibi meral (maral) pek vurulmaz inancı vardır. Maral avına gidenler, onların çiftleşme zamanında nara atacaklarını bildikleri için nara sesini takip ederler. Çiftleşme zamanı rakip erkek maralla dövüşür ve bu düello % 50 ölümlü biter. Yenilenin sürüsü yenenin sürüsüne katılır. Yenilen yalnızlığa terk edilir, o yıl artık aşk dövüşü olmaz. Maral boynuzunun nazara iyi geldiği inancı burada da vardır.

Karapapah Türklerinde üzerine kar, yağmur yağmış koyunun sırtına süpürge vurulmaz. Bereketi kaçar denir. Bereketi olan yere süpürge çekilmez. Ev süpürgesi ile koyunun sırtı şer kurşan vakitten sonra süpürülmez. Karapapahlarda yağmur yağmaz, havalar kurak gider ise yağmurun yağması için kurban kesilir, *godu-godu* gezdirilir. Borçalı'daki yağmur duası Kars yöresinde yapılan ile tamamen aynıdır;

“Godu godu’yu gördün mü
Godu godu’ya selâm verdin mi
Godu burdan geçende
Kırmızı don giydin mi
Yağ yağ yağmur”
Ayrıcı: “Gün baba gün çık
Kızıl ata bin çık
Keçeli kızı burda koy
Saçlı kızı al çık.”

Borçalı'da dolu yağdığı zaman durması için ezan çekilir (okunur). Mahsul alınca adağı olanlar nezir verip kurban keserler. Keşeli köyü Sünnî olduğu için Muharrem ayında Şii Müslümanlarda olduğu gibi çok özel uygulamalar olmaz. Ancak, bu ayda Sünnîlerde de toy, düğün, eğlence yapılmaz. Nevruz ayında nevrüz pilâvı, baca baca ve diğerk uygulamalar daha ziyade Şii inançlı Müslüman Türkler arasında yapılır. Sünnî

köylerde kurban bayramı daha coşkulu kutlanır. *Kavut* hazırlama ise hıdrellede yapılır. Holabel bir bereket, bolluk, kolaylık dileme duasıdır.

“Holabel holabel

Kılıç keser

Hop dön düter

Hanım bize yağlı gönderer

Elinde boydan gelin

Seni gördüm çayda gelin

Holabel holabel

Katan baştan gelir

Zincir kaşdan gelir

Holabel çekmeyenin

Bacısı oynasdan gelir

Holabel holabel

Karapapak Türklerine göre, dünya kızıl öküztün üstünde durur. “*Yer terpenende diktiz boymuzlıyor*” (Zelzeleyle kızıl öküztün boymuzunu oymatması yol açıyor). Göy kuşağının (gök kuşağı) altından geçilmez, geçmek isteyeni o vurur. Ölen şahsın canı ağzından çıkar, tamahkâr adam geç ve zor can verir. Ölen herkesin canı cennete gider. Narahat ölü (rahatsız ölü) hortlayabilir. Hortlamasını önlemek için ruhuna helva çalınır (kavrulur), kurban kesilir, hayrat verilir. Evin dört tarafı efsunlanır.

Ay tutulunca kurtulması için Allah’a yalvarılır, kazanın dibi dövülerek gü-rültü yapılır. “*Yeni doğmuş ay görülince yönler aya çevrilir, şükür Allah ay tazedir, denir; salâvat getirilir*”. Karapapah Türklerinde halk takvimi de oldukça gelişmiştir. Ünlü bir ifadeye göre “*Eser Gence hier yonca, eser Tiflis eyler mişlis*.” Rüzgârın Gence veya Tiflis yönünde esmesi halk tarafından denemmiş ve manalandırılmıştır.

Yemin edilirken diğer tespitlerimizde görüldüğü gibi, suyun ve ayın hakkı için yemin edilebildiği gibi, “*bu ağ (ak) yol hakkı*” tarzındaki “*ak*” dikkat çekicidir. Zira “*kara yol*” gidişi olup dönüşü olmayan yas yoludur. Ayrıca, “*Bu suyun akarı hakkı, ant olsun bu suyun aydınlığında*” tarzındaki antlarda suyun akması ve durgun olması önem arz etmektedir. “*Akar su pislik tutmaz*”, “*Durgun su tekin değildir*”, “*Suyun durgun akarı, adanın yere bakarı*”, “*Su cennet didarın görmüştür*”. Keza suyun aydınlığına ant içilmesi de önemlidir. Rüyada su görmek aydınlıktır. Yolcunun ardından su serpmek, yolunun aydın olmasını sağlar inancı vardır.

“*Nevruzda, ahır çerşembe günü herkes evinde olmalı. Gırakda (kenarda, dışarda) heç ne (hiçbir şey) olmamalı, kalınamalı, komşuda bir şey*

braktılmamalı, borcunu, alacağını ödemelisin üç gün sonra evde yahşi (güzel) sıfre düzeltiriz (hazırlarız). Kimin üzerinde ne iş var ise, evine gidilir. Ona nevruluk aparılır. Hayır işe, taze (yeni) kız alıp vermeye, elçiliye bu dönemde gidilir.” Kurban ve Ramazan bayramlarında bayram namazından sonra mezarlığa gidilir, ölüler ziyaret edilir. Nevruzda “*bıçak kesmeyen şeyler*”den sütlâç pişirilir. Cevan usaklar (genç çocuklar) kapı kapı gezer, birbirine pay verirler.

“*Başına herremek*” bir yalvarış, yakarış biçimidir. Başına dolayıp dolayıp nezir-sadaka gibi şeyleri verme biçimidir. “*Başına dönmek*” sana gelen kaza belâ bana gelsin, demektir. Borçalı yöresi Türklerinin acele vakti konusundaki inancı, “*Yukarıki kişi bilir*”, “*Kimin vakti olsa O bilir*” şeklinde ifade edilmektedir.

Karapapaklarda ay üzerine de yeminler görülür. Meselâ, “*o günün ışığı hakkı*”, “*ayın nuru hakkı*”, “*ayın nuruna and olsun*” denir. Ay kutsal- dır. Gece eline *ahtaba* (ibrik) alıp, us üstü gidince (tuvalete gidince) kişi aya karşı durmaz. Yeni ay çıkanda Hz. Muhammed adına üç defâ salâvat getirilir, yüzüne çevrilir, dolanma namına (geçimin sağlanması için) yağış istenir, dua edilir.

Karapapak yemin ve bedduaları onların dini nasıl anladıkları ve anlatımlarını takip itibarıyla önemlidir. “*Zülfikâra rast gelesen*”, “*Kur’an sana ganim olsun*”, “*Göze görümmez* (Allah) *sana kısmet versin bahi vermesin*”, “*Sen de oğul uşağuların cergesine* (katarına) *garışma*”, “*yer hakta*”, “*göy hakta*”, “*ıldız (yıldız) hakta*”, “*toprak hakta*”, “*toprağâ and olsun*”. Karapapaklarda dut ve ceviz ağaçları ocak sayılır. “*Dut hakkı*”, “*ceviz hakkı*”, “*berket hakkı*”, “*ocak hakkı*” yemin şekilleridir. Biz birçok yerde melekler ve cinler için görülmeyen tabiri kullanıldığını görmüşüken, Allah için “*görünmeyen*” denilmesi bizim için ilginç olmuştur.